

MECMAU'n-NEZÂİR

(مجمع النظائر)

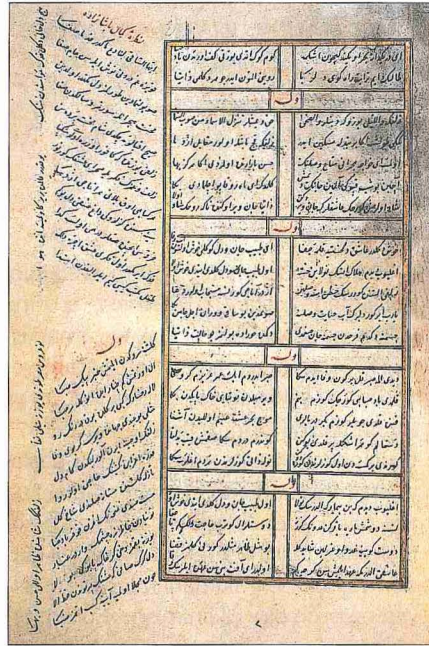
Edirneli Nazmî

(ö. 967/1559'dan sonra)

tarafından derlenen
nazîre mecmuası.

Nazîrecilik geleneğine uyularak yazılan bazı şiirler XV. yüzyıldan itibaren "mecmûatü'n-nezâir" genel adıyla derlenmeye başlanmıştır. Bunlar arasında Edirneli Nazmî'nin *Mecmau'n-nezâir*'i, derleyeni belli beş mecmuadan biri olarak önemli bir yere sahiptir. Latîfî, 940 (1533-34) yılına kadar yazılmış bütün nazîrelerin bu kitapta topladığını söyler (*Tezkiretû's-şuarâ*, s. 535). Mecmuanın adı bazı nüshalarında ve çeşitli kaynaklarda *Câmiu'n-nezâir*, *Nezâir-i Nazmî*, *Nezâirü'l-eş'âr*, *Nezâirü's-şuarâ*, *Mecmau'n-nezâir*, *Mecmûa-i Nazîre-i Şuarâ-yı İzâm* olarak farklı şekillerde geçmekteyse de *Mecmau'n-nezâir* adı genel kabul görmüştür. Diğer nazîre mecmualarının çoğunun tek nüshasının mevcut olduğu göz önüne alındığında dokuz nüshası tesbit edilen *Mecmau'n-nezâir*'in ne derece beğenildiği ve rağbet gördüğü anlaşılr. Eserde şiiri bulunan şairler ve şiirlerin sayısı nüshalara göre farklılıklar göstermektedir. Dört nüshanın karşılaştırılmasıyla M. Fatih Köksal tarafından hazırlanan tenkitli metinde (bk. bibl.) 357 şairin 5527 şiiri yer almaktadır. Bunların 5490'ı gazel, otuz yedisi murabbadır. Metnin 33.108 olan toplam beyit sayısı nüsha farklarıyla birlikte 33.440'a ulaşmaktadır.

Mecmau'n-nezâir'de derleyicinin şiirlerin sıralanışını ayrıntılı bir plan içinde gerçekleştirdiği görülmektedir. Eser hem divanlarda olduğu gibi kafiyelerin son harfine göre alfabe sırasına hem de aruz bahirlerine göre tasnif edilmiştir. Ancak Nazmî, sadece mukaffâ mısraları aynı harfle biten şiirleri bir araya toplamakla yetinmemiş, ayrıca her harfi kendi arasında kafiye ve rediflerine göre sıraya koymuştur. Şiirler harflere göre sıralandıktan sonra her harf kendi içinde bahirlerle göre remel, hezec, muzâri, recez, müctes, haff, mütekârib sırasıyla dizilmiştir. Nazmî'nin bu titiz tasnifi, türünün diğer örneklerinde görülmez. Eserde her harfin başlangıcında o harfin ve bahrin adı yer almakta, ardından "zemin şiir" denilen, kendisine nazîre yazılan şiir gelmekte, daha sonra nazîreler sıralanmaktadır. Na-

Edirneli Nazmî'nin *Mecmau'n-nezâir* adlı eserinin ilk iki sayfası (Nuruosmaniye Ktp., nr. 4222)

zîrelerin dizilişinde şairlere göre belli bir sıra takip edilmemekle beraber genellikle meşhur şairlerin şiirlerine daha ön sıralarda yer verildiği görülür. Burada Nazmî kendi nazîrelerine daima her grubun en sonunda yer vermiştir.

Kitapta altmış yedi şairin 369 zemin şiiri bulunmaktadır. Bu şairler arasında Ahmed Paşa elli bir, Necâtî kırk iki ve Şeyhî yirmi yedi zemin şiirle ilk sırayı almaktadır. Ahmedî yirmi üç, Nizâmî on dokuz ve Sâfî (Kasım Paşa) on üç şiirle bunları takip eder. Zemin şiirlere yazılan nazîrelerin sayısında da sıralama hemen hemen aynıdır. Ahmed Paşa'ya yazılan nazîre sayısı 1035'tir. Onu 437 nazîreyle Necâtî, 359 nazîreyle Şeyhî, 310 nazîreyle Ulvî ve 299 nazîreyle Nizâmî takip etmekte, ardından Ahmedî (249), Nesîmî (226), Atâyî (184), Cem Sultan (181), Tâcîzâde Câfer Çelebi (146), Sâfî (141), Kemalpaşazâde (109) ve Haffî (106) gelmektedir. *Mecmau'n-nezâir*'de şiirleri yer aldığı halde şuarâ tezkirelerinde ve diğer biyografik eserlerde isimlerine rastlanmayan yetmiş bir şair bulunmaktadır.

Mecmau'n-nezâir'in yedi nüshası tesbit edilmiştir (Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, nr. 683, 684; Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp., nr. 2276; Nuruosmaniye Ktp., nr. 4222, 4915; TSMK, III. Ahmed, nr.

2644; İÜ Ktp., TY, nr. 1547). Ayrıca Nuruosmaniye Kütüphanesi ile (nr. 4962) Manisa Murâdiye Kütüphanesi'nde (Çaşıncı, nr. 18) iki nüsha daha zikrediliyorsa da bu nüshalar adı geçen yerlerde mevcut değildir. *Mecmau'n-nezâir* üzerine bilimsel çalışmalar da yapılmıştır (Fahrünnisa Bilecik, *Divan Mecmualarında Edirneli Nazmî [İnceleme-Metin-İndeks]*, yüksek lisans tezi, 1991, MÜ Türiyat Araştırmaları Enstitüsü; Cumhuriyet Üni., *Edirneli Nazmî'nin Mecmau'n-nezâir'inin 1-50. Varaklarının Transkripsiyonlu Metni*, yüksek lisans tezi, 1996, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Ziya Avşar, *Edirneli Nazmî, Hayatı-Edebi Kişiliği-Eserleri-Türkî-i Basit*, doktora tezi, 1998, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Hasan Gültekin, *Mecmua-i Nezâir [Transkripsiyonlu Metin]*, yüksek lisans tezi, 2000, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; M. Fatih Köksal, *Edirneli Nazmî Mecma'u'n-Nezâir: İnceleme-Tenkitli Metin*, doktora tezi 2001, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

BİBLİYOGRAFYA :

Latîfî, *Tezkiretû's-şuarâ ve Tabsiratü'n-nuzamâ* (haz. Rıdvan Canım), Ankara 2000, s. 535; Fuad Köprülü, *Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri ve Divân-ı Türkî-i Basit*, İstanbul 1928, s. 60-64; Gölpınarlı, *Katalog*, II, 369; Ağâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, An-

kara 1973, s. 168; M. Fatih Köksal, *Edirneli Nazmî, Mecmau'n-Nezâir: İnceleme-Tenkitli Metin* (doktora tezi, 2001), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; a.mlf., "Nazire Kavramı ve Klâsik Türk Şiirinde Nazire Yazıcılığı", *Diriözler Armağanı: Prof. Dr. Meserret Diriöz ve Haydar Ali Diriöz Hatıra Kitabı*, Ankara 2002, s. 215-290; a.mlf., "Orijinal Bir Şair: Edirneli Nazmî ve Divan'ına Yeni Bakışlar", *Bilig*, sy. 20, Ankara 2002, s. 101-124; Ahmet Mermer, "XV. Yüzyılda Yazılmış Bilinmeyen Bir Nazire Mecmuası ve Aydın'ın Visâli'nin Bilinmeyen Şiirleri", *Millî Folklor*, sy. 56, Ankara 2002, s. 75-94; Fevziye Abdullah Tansel, "Nazmî", *İA*, IX, 146-147; Günay Kut, "Mecmua", *TDEA*, VI, 171.

M. FATİH KÖKSAL

MECMAU'Z-ZEVÂİD

(مجمع الزوائد)

Nûreddin el-Heysemî'nin
(ö. 807/1405)

kendisine ait beş zevâid kitabını
bir araya getirdiği eseri.

Zevâid çalışmalarıyla tanınan Heysemî Ahmed b. Hanbel, Bezzâr ve Ebû Ya'lâ el-Mevsilî'nin müsnedleriyle Taberânî'nin üç mu'ceminin *Kütüb-i Sitte*'ye zevâidlerini *Ğâyetü'l-mağşad fi zevâ'idü'l-Müsned*, *Keşfü'l-estâr 'an zevâ'idü'l-Bezzâr*, *el-Mağşadü'l-'alî fi zevâ'idü Müsnedi Ebî Ya'lâ el-Mevsilî*, *el-Bedrü'l-münîr fi zevâ'idü'l-Mu'cemi'l-kebîr* ve *Mecmau'l-bahreyn fi zevâ'idü'l-mu'cemeyn* adındaki eserlerinde toplamıştı. Daha sonra hocası Zeynüddin el-İrâkî'nin tavsiyesi üzerine bunlardaki hadisleri senedlerinden sahâbiler dışındaki râvileri çıkararak bir araya getirmiş ve çalışmasına *Mecmau'z-zevâ'id* ve *menba'u'l-fevâ'id* adını vermiştir. Eser kırk dört kitab, 3642 bab ve 18.776 hadis ihtiva etmektedir.

Rivayetler mevkuf, maktû, zayıf, hatta mevzû dahi olsa Heysemî bunları kaynaklarda geçtiği şekliyle almış, ancak bütün rivayetlerin sahâbî dışındaki râvileri hakkında cerh ve ta'dîl açısından ayrıntılı bilgi vererek onların sağlamlık derecesini ortaya koymaya çalışmış ve hadislerin hangi kitapta bulunduğunu göstermiştir. Aynı hadis hem Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde hem zevâidlerini çıkardığı diğer eserlerde varsa sadece *Müsned*'in râvilerini değerlendirmiş, diğerlerinden birinde veya birkaçındaki rivayet *Müsned*'deki rivayetten daha kuvvetliyse onların râvilerinden de söz etmiştir.

Müellif, râviler hakkında bilgi verirken daha çok İbn Hibbân'ın *Kitâbü's-Şikât*'ı

ile Zehebî'nin *Mizânü'l-i'tidâl*'ine başvurmuştur. Bir râvinin sika olduğunu söylemekle yetindiğinde bununla, müsama-hakâr tenkidleriyle bilinen İbn Hibbân'ın görüşü olduğunu anlatmakta, bir râviyi İbn Hibbân'ın sika kabul ettiğini söylediğinde ise başka âlimlerin bunun aksini düşündüğüne işaret etmektedir. Bir râvinin *Mizânü'l-i'tidâl*'de zikredildiğini belirttiği zaman bunun anlamı onun zayıf bir râvi olduğudur. Orada zikredilmediğini söylediğinde ise o şahsın sika olduğu anlatılmak istenmiştir. Heysemî hadis uydurmakla tanınan bir râviye yalancı demekten çekinmekte, onu tanımadığını veya onunla ilgili bilgi veren birini bulamadığını söylemekle yetinmektedir. Hadisler hakkında kendi değerlendirmelerini ise "kultû" kelimesiyle diğerlerinden ayırmaktadır.

Mecmau'z-zevâ'id'de beş kitabın birleştirilmesi *Kütüb-i Sitte*'de yer almayan hadisleri bir arada görme kolaylığı getirmiştir. Eserde birbirine benzer rivayetler ayıklanmakla birlikte birbirini açıklayıcı ve tamamlayıcı ayrıntılar muhafaza edilerek bazı hadislerdeki kapalılığın giderilmesi sağlanmıştır. Heysemî, bazan bir hadisi *Şahîh-i Buhârî*'de olduğu gibi taktî ederek kitabın birkaç yerinde vermiş, bazan gözettiği bir fayda dolayısıyla uzun bir hadisi çeşitli yerlerde tekrarlamış, bazan da bir konuyla ilgili rivayetlerin geçtiği yerlere gönderme yaparak tekrardan kurtulmayı amaçlamıştır.

Kettânî, *Mecmau'z-zevâ'id*'in hadis kitaplarının en faydalısı olduğunu söylemektedir. İbn Hacer el-Askalânî'nin, hocası Heysemî'nin bu eserini okurken gördüğü bazı kusurları tesbit etmeye başladığı, ancak hocasının bu tenkitlere üzülmesini görünce çalışmasını bıraktığı bilinmektedir (bk. HEYSEMÎ). Muhammed İliş, *Mecmau'z-zevâ'id*'in gördüğü bir yazmasında, İbn Hacer'in nüshanın kenarlarına kaydettiği notlarda Heysemî'yi *Kütüb-i Sitte*'de yer alan bazı hadisleri eserine almakla eleştirdiğini belirtmekle, kendisi de eserin yaklaşık 200 yerinde gördüğü tekrarları düzeltmek maksadıyla *Hâşiyetü'r-râşid li-ışlâhi evhâmi Mecma'i'z-zevâ'id* ve *menba'i'l-fevâ'id* adıyla bir eser hazırladığını söylemektedir. Süyûtî de Heysemî'nin bazı hatalarını tashih etmek üzere *Buğyetü'r-râ'id fi'z-zeyli 'alâ Mecma'i'z-zevâ'id* adlı bir eser yazmaya başlamışsa da bunu tamamlayamamıştır (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1602; Kettânî, s. 172). *Mecmau'z-z-*

vâ'id'i yayımlayan Muhammed Dervîş, İbn Hacer ile Süyûtî'nin çalışmalarını kendisinin bu tahkiikle gerçekleştirmeyi hedeflediğini söylemektedir (I, 7). *Mecmau'z-zevâ'id* üzerine yapılan çalışmalardan biri de Rûdânî'nin *Cem'u'l-fevâ'id min Câmi'i'l-üşûl* ve *Mecma'i'z-zevâ'id*'idir (I-II, Cidde 1973; nşr. Ebû Ali Süleyman b. Dürey', I-IV, Küveyt 1418/1998). Eserde Meccüddin İbnü'l-Esir'in *Câmi'u'l-üşûl li-eğâdisi'r-resûl*'ü ile *Mecmau'z-zevâ'id*'i birleştirilmiş, bunlara İbn Mâce ve Dârimî'nin *es-Sünen*'leri de ilâve edilerek on dört kitabın mükerrerleri ayıklanmak ve senedleri hazfedilmek suretiyle 10.131 hadis bir araya getirilmiştir.

Çağdaş araştırmacılar arasında Âsım b. Abdullah, Heysemî'nin *Mecmau'z-zevâ'id*'de yanlış olarak kaydettiği yetmiş dokuz râvinin isim ve nisbesini tashih etmek üzere bir makale yazmıştır (bk. bibl). Ebû'l-Eşbâl Sagır Ahmed el-Bâkistânî de bazı eserlerdeki hataları düzeltmek üzere kaleme aldığı *el-Müstedrek*'inde (Riyad 1993) *Mecmau'z-zevâ'id*'e bir bölüm ayırarak (s. 65-75) yirmi dokuz râvinin adını tashih etmiştir. Ebû Hacer Muhammed Saîd b. Besyûnî Zağlûl, *Fehârisü Kitâbi Mecma'i'z-zevâ'id* ve *menba'i'l-fevâ'id* adlı çalışmasında eserin 1352-1353 baskısını esas alarak üç ciltlik bir fihrist hazırlamış (Beyrut 1406/1986), Muhammed Selîm Semmâre de *Fihrisü eğâdisi* ve *âşâri Mecma'i'z-zevâ'id* ve *menba'i'l-fevâ'id* adıyla bir eser yayımlamıştır (Beyrut 1987). Ömer b. Gurâme el-Ömerî, *Mecmau'z-zevâ'id* ile İbn Hacer'in *el-Metâlibü'l-'âliye*'sindeki hadisler için *Etrâfü's-seniyye li-Mecma'i'z-zevâ'id* ve *el-Metâlibü'l-'âliye* adlı bir fihrist neşretmiştir (Riyad 1406).

Çeşitli kütüphanelerde ve özellikle İstanbul'da (Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 296, 406, Murad Buhârî, nr. 83/2; Koca Râgıb Paşa Ktp., nr. 350; TSMK, III. Ahmed, nr. 510) birçok nüshası bulunan *Mecmau'z-zevâ'id* ilk olarak Delhi'de (1308/1891), ardından Hüseyin el-Kudsî'nin tashihleriyle on cilt halinde Kahire'de (1352-1353) ve bu baskı esas alınarak birkaç defa Beyrut'ta (1967, 1982, 1986) yayımlanmış, Abdullah Muhammed Dervîş, hadisleri numaralayıp daha önceki baskının cilt ve sayfa numaralarını da göstermek ve üzerinde bazı tashihler yapmak suretiyle eseri *Buğyetü'r-râ'id fi tahkiki Mecma'i'z-zevâ'id* adıyla neşretmiştir (I-X, Beyrut 1414/1994).